

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ УКРАЇНИ

КАФЕДРА СОЦІАЛЬНИХ І ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН

“Затверджую”:
завідувач кафедри СіГД
полковник служби ЦЗ.
Олена РЯБІНІНА

“ ” _____ 2019 р.

РЕЛІГІЄЗНАВСТВО

ТЕМА №5: “Світові релігії: Християнство: Православ’я”

План

1. Виникнення й організаційне оформлення православ’я.
2. Особливості догматики й культу православ’я.

Час проведення: 2 години.

1. Виникнення й організаційне оформлення православ'я.

Своїми витокami православ'я сягає перших автокефальних християнських церков — Константинопольської, Александрійської, Антіохійської, Єрусалимської, що виникли у IV ст. на територіях східної частини Римської імперії і суміжних з нею держав. Автокефалія (гр. *autos* — сам і *kerhale* — голова) — повне самоврядування церкви, її незалежність від інших єдиновірних церков. Вони почали називатися православними, тобто такими, що «правильно прославляють Бога». Разом ці церкви утворили Святу православну церкву. З часом з'являлися нові автокефальні церкви, і сьогодні їх за офіційним церковним переліком 15.

Організаційна структура. Православні вважають, що оскільки церква не обмежена ані в часі, ані в просторі і є запропонованим людям новим життям із Христом і у Христі, то організаційна структура не має великого значення. Адже Христос реально присутній у своїй церкві. Аналогічно немає потреби у формальному проголошенні нових догматів. Із погляду православних, усе суттєве було виражено у Символі віри Нікейського собору 325 р. і в богословських визначеннях перших семи Вселенських соборів.

Ключовою богословсько-теологічною проблемою Нікейського символу віру постає **тринітарність** (троїстий характер) Бога. Бог єдиний у трьох іпостасях: Бог-Отець, Бог-Син і Бог-Дух Святий. Проблема тринітарності визначила ідейне розмежування прибічників Нікейського символу віри з іншими релігійними течіями. Тринітарна догматика православ'я була розроблена в перші століття існування християнства протягом богословських дискусій з антитринітаріями. Кожна з трьох іпостасей Св. Трійці, згідно з православним вченням, має всю повноту божественних властивостей, що впливає з їх єдиної божественної сутності: всеведення, всюдисущості, всемогутності, відродження, творінням, святості, здатності очищення людей від гріха, пророкування майбутнього і т.ін. Однак у кожній з іпостасей Св. Трійці наявні й особливі властивості: Бог-Отець не має для Себе причини; Бог-Син, народжений від Отця, завжди існував нарівні з Богом-Отцем; Бог-Дух Святий

виходить від Отця, перебуває у Сині, посилається в світ як Утішитель від Отця Сином. Осмислюючи ієрархічні відносини серед Святої Трійці, православ'я відкинуло субординаціонізм (Христос підпорядкований Отцю), пневматомахізм (Дух підпорядкований Двійці: Отцю, і Сину), модалізм (Отець, Син і Дух – різні імена однієї особи) і патріпассіонізм (який стверджував, що на хресті страждав Отець).

Віра у триєдину божественну сутність є ідейним стрижнем християнства. Зокрема, найважливішим завоюванням Константинопольського (Другого Вселенського) собору 381 р. стало вчення про Святого Духа, завдяки якому християнство віднайшло цілісне уявлення про Трійцю. Його своєрідність полягає в тому, що іпостасі християнської Трійці безумовно зберігають особистісну самостійність, але як особи є «нероздільними» і «єдиносущними». Тим самим християнство доводить до логічної межі центральну ідею теїзму – особистісне розуміння Абсолюту. Персоналістичне розуміння Абсолюту знаходить вияв у догматі **боговтілення**, згідно з яким Ісус Христос поєднує в особистісному єдності всю повноту як людської, так і божественної природи.

При догматичному оформленні віровчення перед християнством постало питання: як може Ісус Христос будучи досконалим Богом, бути одночасно досконалою людиною? Яким чином всюдисущість божества виявляється вміщеною в єдине людське тіло? При вирішенні цієї проблеми виникли несторіанська й монофізитська ересі. **Несторіанство**, головою якого був єпископ Константинопольський Несторій, розглядало Христа (Логос) і людину Ісуса як дві різні величини, тобто проголошувало ідею досконалої роздільності двох природ Христа – божественної та людської. Сповідуючи поділ двох природ, Несторій стверджував, що Марія народила не Бога, але людину Ісуса, тому він називав її не Теотокос (Богородиця), але Христотокос (Христородиця). **Монофізитство**, навпаки, стверджувало повне поглинання божественною природою Логосу людської природи Христа. Тому у 451 р. і був скликаний Халкідонський (Четвертий Вселенський) собор, що мав за допомогою диспутів прояснити питання про єдність двох природ Христа. **Халкідонське**

визначення, в якому проголошено, що божественна і людська природи у Христі співіснують «незмінно, нероздільно, нерозлучно», стало для всієї Церкви зразком христологічної ортодоксії. Оскільки вище за все автори цього визначення ставили спасіння людської душі, вони зазначили, що тільки досконалий Бог і одночасно досконала людина може порятувати людей.

Від католицької **православна догматика** відрізняється відсутністю догмату про верховенство і непогрішність папи римського, коли він говорить «ex cathedra», догмату філіокве (про сходження Духа Святого від Отця та від Сина); визнанням тільки двох маріологічних догматів (про дівство Марії, про те, що Марія є Богородицею) і неприйняттям інших (про непорочне зачаття Діви Марії, про Її воскресіння, тілесне вознесіння на небеса); запереченням існування чистилища й «скарбниці» заслуг церкви. Православна **хамартіологія** (вчення про гріх) дотримується позиції щодо початкової (натуральної) гармонії духовного та тілесного в людині, порушеної гріхопадінням, що призвело до спотворення людської природи, відновити яку і був покликаний Ісус Христос – Боголюдина.

Зазначені догмати склали ідейну основу **діяльності християнської церкви на Сході**, центром якої став Константинополь. Провідна роль Константинополя у духовному житті православних християн зумовлена низкою історичних подій. На відміну від Західної Римської імперії, падіння якої у 476 р. позначило межу існування античного світу, Східна Римська імперія, трансформувавшись у Візантійську державу, продовжила існування і в середні віки. Розташована у Константинополі єпископська кафедра у 451 р. набула статусу **патріархату**, який підкреслював її духовний авторитет. З VI ст. за константинопольським патріархом було закріплено титул «вселенського», що пояснювалося специфічним світобаченням візантійців, які мислили свою державу як центр всесвіту.

У той час як Рим об'єднував під своїм духовним патронатом Західну і Північну Європу, Візантія прагнула до створення Граду Божого на Сході. Правителі Візантії бачили себе спадкоємцями римських імператорів, а свою

державу – величезною християнською імперією за зразком Римської держави. Таке прагнення виявило себе протягом правління імператора Юстиніана (483-565). Прийшовши до влади в 527 р., цей імператор правив «другим Римом» до самої смерті. Честолюбний, розумний, освічений Юстиніан залишився в історії християнства володарем, який значною мірою вплинув на долю Церкви. Вважаючи своїм головним завданням військове і політичне посилення Візанті, Юстиніан усвідомлював значення церковної єдності для зміцнення імперської могутності. Зокрема, він рішуче боровся з монофізитами, а також здійснив внесок у спростування несторіанства. Правитель, по суті, постав прибічником імперського абсолютизму, необхідною частиною якого повинна була стати Церква; християнство ж було важливим для Юстиніана тільки як інструмент зміцнення візантійської державності. Відповідно імператор привласнив собі право вільно призначати та зміщувати єпископів, встановлювати зручні для себе церковні закони.

Фактично, для Юстиніана роль Церкви зводилася до обслуговування інтересів держави. Таке явище в історії отримало назву **цезарепапізму**. Формальне закріплення принципу цезарепапізму було здійснене у знаменитому «Кодексі Юстиніана». Вважаючи, що християнство і християнську державу можна й потрібно зміцнювати силою, Юстиніан не зупинявся ні перед чим. Так, за два роки після свого вступу на престол він наказав закрити вищу школу в Афінах. Крім того, він заборонив євреям читати Старий Заповіт давньоєврейською мовою. У своїх указах Юстиніан виголошував, що «справедливо позбавити земних благ того, хто неправильно поклоняється Богові». Саме Юстиніану належать сумнозвісні слова про еретиків: «З них досить і того, що вони живуть!».

Подібна релігійна політика Юстиніана, мало відповідаючи християнському духу, часом і в практичних справах приводила до результатів, на які не розраховував імператор. Так, нещадно борючись з еретиками, він і сам згодом був визнаний еретиком – його едикт «Три правила» був засуджений Константинопольським Собором 553 р. Юстиніан налаштував проти себе як

багатьох східних кліриків, що схилилися до монофізитства, так і римського папу на Заході. Саме це великою мірою визначило розрив Рима та Константинополя, який тривав до 610 р.

Цезарепапізм, що виник ще в період перших Вселенських Соборів, надалі все більше поширювався у Візантії, послаблюючи православну церкву дійсної соціальної значущості. Церква фактично розчинилася в земних справах, обслуговуючи потреби правителів держави. Нову релігійно-політичну ситуацію у Візантії було закріплено за допомогою **Епанагоги** – законодавчого зведення, підготовленого за часів правління імператора Василя I Македонянина (867-886 рр.). У цьому зведенні було втілено ідею «**симфонії Царства і Священства**» – союзу світської та духовної влади. Константинопольський патріарх здобув високе місце у державній структурі: якщо імператор мав забезпечувати добре управління державою, то обов'язком патріарха було визначено спасіння людських душ, тлумачення традиційних правил, визначень, наданих отцями церкви, положень вселенських соборів. Імператор же мав особистим життям та діяльністю надавати своїм підданам зразок добродітності, тим самим зміцнюючи церковне учення.

Саме у середньовічній Візантії були сформульовані догмати, канони, статuti православної церкви. Загальнообов'язкового характеру вони набували тільки внаслідок прийняття усією церквою. Надалі таке правило **рецепції** – прийняття певних норм лише всім церковним «тілом» – стало одним із фундаментальних законів православ'я. Жодна особа або певний церковний орган не визнаються православними як абсолютно непогрішні: таку непогрішність у справах віри має лише церква як єдине ціле.

Ієрархи та богослови Константинопольського патріархату доклали великих зусиль, щоб звести **чини богослужіння** (тексти і принципи відправи літургії) в єдине ціле, оскільки у помісних церкв Сходу вони мали певні відмінності. Практика головних храмів Константинополя (насамперед – собору св. Софії) стала взірцем для інших церкв, а зміст різних церковних статутів було зведено до єдиного **Типікону**. Нині помісні православні церкви мають

єдину літургічну основу, зразком якої стало саме візантійське богослужіння. У Візантії оформилися і канони церковного мистецтва, що вплинули на живопис та архітектуру православних країн.

Водночас, на думку багатьох дослідників, **візантинізм** не є повною мірою тотожним середньовічній грецькій культурі. Він може бути визначений як **вселенський феномен**, у формування якого здійснили внесок грецький світ, латинський Захід, Близький Схід, Єгипет, а з VIII-IX ст., коли візантинізм склався як особлива культура, що відрізняється від пізньоантичної й ранньохристиянської, – і слов'яни.

Православ'я не має єдиного світового адміністративного центру. Це децентралізована асоціація автокефальних церков зі спільними догматичною та канонічною системами. Вони мають назву «помісних» і співвідносяться між собою згідно з диптихом («по честі») в такій послідовності: Константинопольська, Александрійська, Антіохійська, Єрусалимська, Руська, Грузинська, Сербська, Румунська, Болгарська, Кіпрська, Елладська (Грецька), Албанська, Польська, Православна церква Чехії та Словаччини, Американська. П'ять церков не одержали офіційного визнання своєї автокефалії. Серед них — Українська православна церква.

Отже, перше місце поміж церков посідає Константинопольська, а серед єпископів — її предстоятель, який має титул «Святійший Архієпископ Константинополя — Нового Рима і Вселенський Патріарх» і вважається «першим серед рівних». З 1991 р. Константинопольську церкву очолює патріарх Варфоломей I. Нова автокефальна церква набуває статусу канонічної «гр. κανон — правило, зразок) лише після того, як отримає спеціальну грамоту — томос — від Константинопольського патріарха або відпускну грамоту від тієї церкви, частиною якої ця автокефалія до того була. Константинопольському патріарху слід обов'язково повідомити про обрання нового глави помісної церкви. Його представник має бути присутнім при інтронізації (возведенні на престол) нового предстоятеля помісної церкви.

Хоча у православних немає єдиного адміністративного центру на зразок Ватикану, у них є центр православного життя ченців. Він розташований на півострові Афон, що належить Греції. Із 1920 р. Афон вважається своєюрідною теократичною республікою, до складу якої входить 20 монастирів (17 грецьких, російський, болгарський та сербський). Кожний монастир є автономним. Щорічно він вибирає одного представника до ради, яка керує республікою. Греція призначає на Афон губернатора і тримає там підрозділ поліції. З 1046 р. на територію Афону не допускаються жінки, діти, євнухи і безбороді чоловіки.

Окрім Східних автокефальних церков, до православ'я відносяться і шість Давніх східних православних церков, які або не брали участі, або не визнали рішень Халкидонського Собору 451 р. До нехалкидонських церков, що об'єднували два напрями — несторіанство й монофізитство, належать напрями — несторіанство й монофізитство, належать Вірменська церква (центральна резиденція глави церкви — м. Ечміадзін у Вірменії); Коптська православна церква (резиденція патріарха — монастир Георгія Побідоносця неподалік м. Каїр у Єгипті); Сирійська православна церква (офіційна резиденція глави церкви в Антак'ї (Антіохія), фактично в м. Дамаск); Маланкарська Сирійська православна церква (резиденція в м. Коттаян у штаті Керала, Індія); Ефіопська православна церква (резиденція патріарха в м. Аддис-Абеба); Ассирійська церква Сходу (резиденція католикоса-патріарха в м. Тегеран).

2. Особливості догматики й культу православ'я.

Православні дотримуються юліанського календаря — всупереч католикам, які, починаючи з 1582 р., використовують григоріанський календар. Різниця в часі між цими календарями нині становить 13 днів, тому, наприклад, православне Різдво відзначається 7 січня, а католицьке — 25 грудня. В основі культу православ'я усі сім християнських таїнств. Водночас у їх процедурі є певні особливості. Так, православне хрещення здійснюється потрійним зануренням у воду, а не простим нанесенням на лоб кількох крапель води, як це

роблять католики. Миропомазання відбувається відразу ж після хрещення — католики спочатку проводять релігійне навчання дітей і лише у 7—12 років вдаються до цього обряду. Причастя мирян проводиться звичайно квасним хлібом. До того ж діти можуть причащатися відразу після моменту хрещення, а не чекати досягнення 7—12 років, як у католиків. Православне богослужіння супроводжується хорovým співом, а не музичним супроводом, як це має місце у католиків. До духовного сану у православ'ї допускаються одружені чоловіки. Щоправда, після того, як чоловік став священником, його позбавляють права на шлюб. Ченці й єпископи обов'язково мусять бути неодруженими. За певних умов у православ'ї можливий розрив шлюбу, тоді як католицька церква допускає лише його анулювання, визнання недійсним. Православні не визнають філіюкве.

Культурна система православ'я, окрім таїнств, передбачає молитви, поклоніння хресту, іконам, мощам і святим, а також систему дванадесятих свят. Особливо урочистими богослужіннями відзначаються:

- Різдво Христове — 7 січня;
- Хрещення Господнє (Богоявлення) — 19 січня за новим стилем;
- Стрітення — 15 лютого, тобто через 40 днів після Різдва Христового;
- Вхід Господній у Єрусалим (вербна неділя) — в останню неділю перед Пасхою;
- Вознесіння Господнє — на 40-й день після Пасхи;
- Трійця (П'ятдесятниця) — на 50-й день після Пасхи;
- Спаси: перший — 14 серпня, другий — 19 серпня, третій — 29 серпня;
- Воздвиження Хреста Господнього — 27 вересня;
- Різдво Пресвятої Богородиці — 21 вересня;
- Благовіщення Пресвятої Богородиці — 7 квітня;
- Пасха (Великдень) — перша неділя після весняного рівнодення;
- Покрова Пресвятої Богородиці — 14 жовтня;
- Преображення Господнє — 14 серпня.

Ступені священства. Православ'я має три ступені священства: дияконство, пресвітерство та єпископство.

Найнижчим ступенем є дияконство. Диякони не мають права самостійно здійснювати богослужіння, а лише допомагають під час їх проведення та прислуговують при таїнствах.

Пресвітери (священики) репрезентують другий ступінь священства. Вони вже

самостійно проводять богослужіння, обряди і шість таїнств із семи, визначених у католицизмі й православ'ї, крім рукоположення. У церквах греко-візантійської традиції пресвітери називаються ієреями (протоієреями). Якщо ієрей (протоієрей) прийняв чернецтво, він називається ієромонахом (або ігуменом, архімандритом). Священики керують парафіями, які об'єднуються в благочинні округи на чолі з ігуменами (або архімандритами). Благочинні округи утворюють єпархії, що збігаються з адміністративним поділом певної держави.

Найвищим ступенем священства є єпископство. Цей ступінь представлено єпископами, архієпископами, митрополитами, патріархами. Усі разом вони називаються архієреями (або єпископатом). Єпископи очолюють єпархії. Кілька єпархій можуть об'єднуватися в митрополії. Одна або кілька митрополій (єпархій) інколи утворюють екзархат — церковну одиницю з обмеженою автономією. Автономні церкви, як правило, очолюють митрополити. Самоуправні церкви теж очолює митрополит (католикос), який, на відміну інших митрополитів, має титул «Блаженний». Автокефальні церкви найчастіше очолюють патріархи або католикоси з титулом «Святійший», рідше — митрополити або архієпископи з титулом «Блаженнійший».

Контрольні запитання

1. Визначте історичні умови становлення православ'я.
2. Схарактеризуйте особливості організації православних церков.

3. Проаналізуйте специфіку православного культу.
4. Розкрийте головні характеристики православ'я на сучасному етапі.

Література

1. Булгаков С.Православие: Очерки православной церкви.-М.,1991.
2. Крывелев И.А. История религий. Очерки: В 2 т. - М., 1976.
3. Мень А. История религии.- М., 1994.
4. Радугин А.А. Введение в религиоведение. Курс лекций.- М., 1996.
5. Русское православие. Вехи истории. – М., 1989.